

Початкова школа і сучасність

№10(26) **ЖОВТЕНЬ**
2016

Птахи – наші друзі

Конференція з природознавства, 2 клас

Антоніми

Урок української мови, 3 клас

Кути. Читання кутів.

Вимір і побудова кутів

Заняття спецкурсу «Геометрія», 4 клас

Церемонія нагородження

«Перлини України»

Сценарій свята до Дня працівника освіти

Особливості педагогічної адаптації дітей до навчання в школі: поради батькам першокласників

Риторичні прийоми зацікавлення та утримування уваги молодших школярів

**ПЕРЕДПЛАТНИЙ
ІНДЕКС 86516**

ВИДАВНИЦТВО
«БІЛИЙ ТИГР»

Початкова школа і сучасність

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

Виходить щомісяця

№ 10 (26) ЖОВТЕНЬ 2016

Заснований у вересні 2014 р.

ЗАСНОВНИК

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО «БІЛИЙ ТИГР»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Світлана МАРТИНЕНКО,

ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР,
ЗАВДУВАЧ КАФЕДРИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Надія БІБІК,

ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР,
ДІЙСНИЙ ЧЛЕН НАПН УКРАЇНИ,
ГОЛОВНИЙ НАУКОВИЙ СПІВРОБІТНИК
ВІДДІЛУ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
ІНСТИТУТУ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

Марія БРАТКО,

КАНДИДАТ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТ,
ДИРЕКТОР УНІВЕРСИТЕТСЬКОГО КОЛЕДЖУ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Алла ЖУКОВА,

КАНДИДАТ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ДИРЕКТОР
ГІМНАЗІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН № 323
ДАРНИЦЬКОГО РАЙОНУ м. КИЄВА

Василь ЖУКОВСЬКИЙ,

ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»

Олена МАТВІЄНКО,

ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР,
ЗАСТУПНИК ДЕКАНА З НАУКОВОЇ РОБОТИ
ФАКУЛЬТЕТУ ПЕДАГОГІКИ І ПСИХОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Тетяна ПУШКАРЬОВА,

КАНДИДАТ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК,
ДИРЕКТОР СКАНДИНАВСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ
ДАРНИЦЬКОГО Р-НУ м. КИЄВА

Ольга СЛОНЬОВСЬКА,

КАНДИДАТ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР
ПРИКАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Лариса СОЛОВЕЦЬ,

КАНДИДАТ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ВІДМІННИК ОСВІТИ УКРАЇНИ,
ЗАСЛУЖЕНИЙ ВЧИТЕЛЬ УКРАЇНИ

Людмила ХОРУЖА,

ДОКТОР ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР,
ЗАВДУВАЧ КАФЕДРИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІКИ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Ірина ШАПОШНИКОВА,

КАНДИДАТ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР,
ЗАВДУВАЧ КАФЕДРИ ПЕДАГОГІКИ І МЕТОДИКИ
ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ ФАКУЛЬТЕТУ ПЕДАГОГІКИ
І ПСИХОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

Віктор ЮРЧЕНКО,

КАНДИДАТ ПСИХОЛОГІЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТ,
ДИРЕКТОР ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

Роман ЯРОШЕНКО,

КАНДИДАТ ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУК, ДОЦЕНТ
КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

ЗМІСТ

СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Вітання з Днем працівника освіти

2

МОВОЮ НАУКИ

Світлана МАРТИНЕНКО

Особливості педагогічної адаптації
дітей до навчання в школі: поради
батькам першокласників

3

Олена ВАЩЕНКО

Соціальне здоров'я як запорука
успішного життя дитини
в сучасному суспільстві

25

Тетяна ЯЩУК

Мовна тема «Текст. Речення»
Завдання з української мови,
3 клас

29

Алла КУЦ

Кути. Читання кутів.
Вимір і побудова кутів
Заняття спецкурсу «Геометрія»,
4 клас

31

Катерина КИРИЛЮК

Церемонія нагородження
«Перлини України»
Сценарій свята
до Дня працівника освіти

8

Геннадій БОНДАРЕНКО

Риторичні прийоми зацікавлення
та утримування уваги молодших
школярів

12

МЕТОДИЧНИЙ АРСЕНАЛ УЧИТЕЛЯ

Тетяна БИЧКО

Формування громадянської
компетентності молодшого
школяра шляхом реалізації
виховного потенціалу
навчального процесу

35

Людмила АКУН

Україна – велика родина.
І, як рідная мати для всіх нас, єдина
Виховний захід

40

СТОРІНКА ДИТЯЧОЇ ТВОРЧОСТІ

**Твори учнів початкової школи
про сонечко та матусю**

Укладено магістранткою
Педагогічного інституту
Київського університету
імені Бориса Грінченка
Інною ГНЕД

46

ЦЕ ЦІКАВО!

Загадки для дітей

21

Скоромовки

34

Хто живе найдовше?

45

Особливості педагогічної адаптації дітей до навчання в школі: поради батькам першокласників

Світлана МАРТИНЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, м. Київ

Мудрість влади педагога полягає в тому, щоб його воля стала бажанням і потребою для дитини...

В. О. Сухомлинський

Початок навчання дитини в першому класі – складний і відповідальний етап у її житті, адже відбувається дуже багато змін. Це не тільки нові умови життя та діяльності – це й нові контакти, нові стосунки, нові обов'язки. Змінюється соціальна позиція: був просто дитиною, тепер став школярем. Змінюється соціальний інститут навчання і виховання: не садочок чи бабуся, а школа, де навчальна діяльність стає провідною, обов'язковою, соціально значущою та оцінюваною, такою, що розширює права і обов'язки дитини, її взаємостосунки з навколишнім середовищем.

Першокласник – це початок суспільного життя людини як суб'єкта діяльності. Зі вступом до першого класу змінюється життя дитини: все підпорядковується навчанню, школі, шкільним справам... Як підтверджують спостереження, пристосування (адаптація) дитини до школи відбувається не відразу. Не день і не тиждень потрібно для того, щоб призвичаїтися до школи по-справжньому. Це досить тривалий процес, пов'язаний зі значним напруженням усіх систем організму. Лише через 5–6 тижнів поступово підвищуються та стають більш стійкими показники працездатності, у дитини спадають напруження та тривожність. Залежно від стану здоров'я, сімейної ситуації, відвідування чи не відвідування дошкільного навчального закладу адаптація до школи, нових умов життя може мати різний перебіг.

Загальновідомо, що кожний віковий період у житті людини визначається сукупністю багатьох чинників, основними серед яких є:

- визначальна соціальна ситуація розвитку або та конкретна форма стосунків, у які дитина вступає в цей період;
- провідний або основний тип діяльності;
- основні психологічні новоутворення. Значення кожного вікового періоду визначається його місцем у загальному циклі розвитку дитини.

Безумовно, першокласники, що відвідували дошкільні навчальні заклади, значно легше адаптуються до школи, ніж ті дітки, які перебували вдома, не звикли до тривалого перебування в дитячому колективі, до певного сталого режиму. Легше проходить період пристосування до школи і краще вправляються з розумовими та фізичними навантаженнями здорові діти. Хоча, на жаль, сьогодні лише 32 % дітей ідуть до школи здоровими. Решта ж мають різноманітні порушення та відхилення в стані здоров'я. Тож, зрозуміло, чому процес адаптації проходить з певними ускладненнями й затягується на більш тривалий термін.

Починаючи з перших тижнів навчання у першому класі, діти поступово віддаляються від батьків, хоча постійно відчують потребу в підтримці та допомозі дорослої людини. Стосунки з батьками, склад сім'ї та взаємини між її членами мають важливий вплив на учня. Зі вступом дитини до першого класу в батьків з'являється новий статус – *батьки першокласника*, а, відповідно, й ті проблеми, що вирішують батьки спільно з дитиною, і ті радощі успіху, що переживаються спільно. Часто в розмові з батьками учнів 1 класу доводиться чути: «Ми пішли до першого класу ...», «Нам необхідно вивчити вірш напам'ять ...», «Ми не встигли виконати домашнє завдання ...» тощо. Вживання займенників «ми», «нам» свідчать про те, що всі питання шкільного життя для батьків і дитини є спільними.

Переживаються разом і перші шкільні труднощі – *адаптація дитини до навчання в школі*. Як допомогти їх подолати? Як знайти спільну мову з учителем і однокласниками? Що зробити для того, щоб першокласник не втратив інтерес до навчання? На ці та інші питання ми спробуємо

відповісти, запропонувавши певні поради для батьків першокласників.

Почнемо з розкриття першої проблеми – що означає поняття «адаптація до школи», які існують рівні адаптації. Згідно з педагогічним словником, *адаптація* – це «приспособлення дитини до умов і вимог школи, які для неї є новими порівняно з умовами дитячого навчального закладу і сім'ї в дошкільному дитинстві» [2, 15]. У психолого-педагогічних дослідженнях визначаються та характеризуються три рівні адаптації (високий, середній та низький). З метою визначення того рівня адаптації, на якому перебуває ваша дитина, подаємо їх зміст і основні показники.

Високий рівень адаптації. Першокласник позитивно ставиться до школи: правила і вимоги сприймає адекватно; навчальний матеріал засвоює легко; глибоко і повно оволодіває програмовим матеріалом, розв'язує ускладнені задачі, чемний, уважно вислуховує вказівки, пояснення вчителя; доручення виконує охоче й сумлінно, без зовнішнього контролю; виявляє високу зацікавленість до самостійної навчальної роботи, готується до всіх уроків; має у класі позитивний статус.

Середній рівень адаптації. Учень позитивно ставиться до школи: відвідування уроків не викликає в нього жодних переживань, він розуміє навчальний матеріал, коли вчитель пояснює його досить детально і наочно; засвоює основний зміст програми з усіх предметів, самостійно розв'язує типові задачі;

зосереджений і уважний під час виконання завдань, доручень, вказівок учителя, водночас потребує контролю вчителя; зосередженим буває лише тоді, коли робить щось цікаве для себе; майже завжди готується до уроків і виконує домашні завдання; доручення виконує сумлінно; дружить із багатьма однокласниками.

Низький рівень адаптації. Першокласник негативно або байдуже ставиться до школи: часто скаржиться на стан здоров'я, погане самопочуття, в нього переважає пригнічений настрій; порушує дисципліну; матеріал, який пояснює вчитель, засвоює фрагментарно; самостійна робота з підручником викликає труднощі, під час виконання навчальних завдань не виявляє до них інтересу; до уроків готується нерегулярно, потребує постійного контролю, систематичних нагадувань і підтримки як вчителя, так і батьків; може зберігати працездатність і зосередженість уваги за умови відпочинку; для розуміння нового матеріалу і розв'язування задач за зразком потребує значної допомоги вчителя і батьків; доручення виконує особливого бажання; пасивний, близьких друзів не має, знає імена й прізвища лише незначної кількості однокласників.

Проведені дослідження серед учнів перших класів м. Києва і Київської області дали змогу визначити найважливіші чинники, які впливають на кількісні показники адаптації дітей до навчання в школі (таблиця 1).

Таблиця 1.

Чинники, що впливають на високий рівень адаптації

№ з/п	Соціальне мікросередовище дитини з високим рівнем адаптації	Кількість дітей, у %
1	Ефективні методи сімейного виховання	98,1
2	Адекватне усвідомлення свого статусу в класі	97,2
3	Відсутність у сім'ї конфліктних ситуацій	94,0
4	Відсутність у сім'ї конфліктів, спричинених алкоголізмом	90,8
5	Високий рівень освіченості батьків	86,4
6	Функціональна готовність до навчання, шкільна зрілість	85,8
7	Високий статус дитини в дошкільній групі	84,7
8	Повна сім'я	74,5
9	Задоволення спілкуванням із дорослими	77,6
10	Позитивне ставлення вихователя до дітей	63,1
11	Позитивне ставлення вчителя до дітей	60,7

Учні, яким важче адаптуватися до школи, потребують особливої уваги та індивідуальної підтримки як вчителя, шкільного психолога, так і батьків [4].

Для того, щоб першокласнику легше навчалося, а рідним було простіше допомагати в цьому, пропонуємо *поради для батьків*, зокрема:

– Перші 4–6 тижнів у школі для першокласників найважчі, тому батьки мають допомогти своєму маленькому учню адаптуватися до нових умов.

– Уранці дитину будіть спокійно. Прокинувшись, вона має побачити посмішку на Вашому обличчі та почути лагідний голос мами або тата. Не потрібно з самого ранку смикати дитину через дрібниці та підганяти її. Щоб не виникало поспіху, розраховуйте час, необхідний для того, щоб зібратися першокласнику до школи. Якщо не встигаєте, наступного дня розбудіть дитину раніше.

– Бажано погодувати дитину сніданком, але якщо вона не хоче їсти, примушувати не варто. Краще дайте сніданок із собою. Дорогою до школи не повторюйте: «Дивись, не бешкетуй» або «Щоб сьогодні не було поганих оцінок». Ліпше побажайте дитині успіху і підбадьорте її теплим словом.

– Зустрічаючи зі школи, не завалюйте запитаннями: «Що ти сьогодні отримав?» або «Сьогодні без поганих оцінок?». Дайте дитині змогу розслабитися. Якщо ж

вона хоче поділитися з Вами чимось важливим, не відмахуйтеся від неї, вислухайте, адже це не забере багато часу.

– Якщо маленький школярик чимось засмучений, не допитуйтеся про причину. Можливо, він розповість пізніше, або самі обережно поцікавтесь через певний проміжок часу.

– Ніколи не торгуйтеся, говорячи: «Якщо зробиш усі уроки, я дам (куплю) тобі...». Дитина може неправильно зрозуміти мету навчання, подумає, що своїм навчанням робить Вам послугу, за яку має винагороду.

– Прийшовши зі школи, дитина має пообідати та обов'язково відпочити. Не примушуйте її відразу робити уроки. На думку психологів, найкращий час для навчання – з 8 до 12 години та з 16 до 18 години. Привчіть першокласника займатися саме в ці години.

– Пам'ятайте, що є періоди, протягом яких дитині навчатися складніше: маленький школярик втомлюється, у нього знижується працездатність. Для першокласника це перші 4–6 тижнів навчання, середина семестру, а також перший тиждень після зимових канікул та середина другого семестру.

– Присвячайте своїй дитині хоча б півгодини щоденно задля того, щоб вона відчувала, що Ви її любите та цінуєте. Не забувайте, що першокласники – це ще маленькі діти, які люблять погратися, послухати казку на ніч або колискову. Все це допоможе їм зняти напруження, почувати себе спокійно та впевнено.

Розумову зрілість учнів шестирічного віку характеризує нормальний інтелект і застосування його в школі: дитина протягом уроку може сидіти спокійно, підкорятися правилам, що панують у дитячому колективі, успішно соціально адаптуватися у школі, подолавши та переживши нові форми людських стосунків.

Дитина молодшого шкільного віку має бути наполегливою, тому батькам необхідно заохочувати її досягати успіху, непомітно й ненав'язливо

допомагаючи їй. У міру свого розвитку та зрілості діти привчаються логічно мислити, звикають глибоко розуміти тему, знаходити роз'яснення її, привчаються критично мислити, розмірковувати про те, що прочитали чи побачили навкруги. Протягом цього періоду батьки мають утримуватись від авторитарного ставлення до дитини, їхні стосунки мають будуватись на довірі, в діалогічній формі, як рівний з рівним.

Дитині шкільного віку, починаючи з першого класу, необхідно забезпечити робоче місце чи кімнату, де вона б могла тримати книжки та готувати уроки. Аби школяр працював зосереджено, треба не відривати його від занять для якоїсь хатньої справи, необхідно прибрати шум (радіо, телевізор, магнітофон), заборонити користування комп'ютером, мобільним телефоном тощо. У кімнаті, де дитина виконує уроки, світло не має стомлювати зір. Не бажано використовувати неонові лампи, робоча лампа повинна мати 100 Вт і має стояти від дитини ліворуч.

вітамін «F», брак якого веде до випадіння волосся та виникнення дерматозів.

Далеко не кожна дитина, яка досягла шкільного віку, вміє правильно сидіти чи лежати, неправильне сидіння та лежання може привести до неправильного формування скелета. На ліжку треба класти **твердий** матрац без м'яких та важких подушок.

Дитину треба навчати правильно сидіти за **столом** або партою. Підручники та зошити учні початкової школи мають носити в рюкзаках або портфелях за спиною, щоб запобігти розвитку сколіозу.

Успішність у школі шестирічної дитини не завжди відповідає ступеню її обдарованості. Одні діти мислять повільніше й «гальмуються», якщо вчитель дуже наполегливий, а деякі не завжди вміють висловлювати власну думку, навіть тоді, коли вона правильна. У цьому віці малюки часто бувають непосидючими, мрійливими, а також можуть бути незібраними, повільними і лінивими.

Комп'ютер, планшет, телевізор занадто стомлюють зір, тому батькам необхідно слідкувати, щоб школяр сидів перед монітором на відстані 2–3 метрів, і вихідні не проводив увесь день перед екраном, а дивився тільки найцікавіші пізнавальні передачі, фільми.

У дитини шести років, яка пішла до школи, батьки, а особливо мати, мають закріплювати й удосконалювати елементарні гігієнічні навички, які у неї сформувалися за цей період життя. Батьки мають слідкувати, щоб одяг дитини після школи був ретельно складений або розвішений, черевики або туфлі почищені, сорочка мала чистий комірець та манжети.

У сучасних умовах у квартирах із водогазом дітей шестирічного віку необхідно привчати самостійно щовечора митись у ванні або під душем теплою водою з милом. Голову треба мити щотижня дитячим шампунем, щодня бажано було б додавати в страви кукурудзяну, оливкову олію, яка містить у собі

Діти з фізичними вадами чи хронічними захворюваннями часто стають предметом кепкувань товаришів, їх ніби виключають з колективу, вони стають ізольованими, несміливими, нещасними. До цієї категорії належать діти з розладами слуху, зору, мовлення, або ті, що мають неврологічні рухомі дефекти, психомоторну нестійкість, порушення розумового розвитку – все це несприятливо впливає на їхнє навчання. Важливо, щоб батьки, особливо на першому році навчання дитини, підтримували постійний зв'язок зі школою, аби знати, як проявляє себе дитина, які в неї проблеми, які труднощі вона відчуває.

Батьки мають організувати виконання домашніх завдань таким чином, щоб останні в дітей займали якомога менше часу. Неправильно роблять ті батьки, які примушують дітей після занять у школі годинами займатись музикою, шахами або іншими заняттями вдома, без свіжого повітря, рухливих

ігор. Діти, які успішні в навчанні, мають часто нездоровий вигляд, слабе здоров'я, вони навряд чи будуть успішними в житті. Лікарі, батьки, вчителі зазначають, що діти швидко ростуть або влітку, або після канікул, проведених у горах навіть узимку. Сонце, повітря, вода, ультрафіолетове опромінення мають неабияке значення для фізичного розвитку дитини, її загартування.

Варто зауважити, що серед фахівців іде полеміка щодо доцільності прийому в школу дітей з шести років. Ранній початок шкільного навчання, стверджують учені, як у дитячому садку, так і в школі, знижує розумову працездатність, викликає стомлюваність, погіршення стану серцево-судинної та дихальної систем у дітей, особливо в перші місяці навчання, негативно впливає і на фізичний розвиток учнів у подальшому. Так, у дітей, які пішли до школи з шести років, в 11–12 років здорова група складає 68,5 %, а у дітей, що почали навчання з 7 років, – 73 %.

Не викликає сумніву, що здоров'я дитини залежить від впливу цілого комплексу зовнішніх і внутрішніх чинників, які значною мірою зумовлюють і визначають адаптацію дитини до навчального середовища, фізичний та інтелектуальний її розвиток у такий відповідальний період життя, як початок навчання в школі.

Неприпустимо, щоб у сім'ї, яка має дитину молодшого шкільного віку, батьки палили у квартирі, оскільки пасивне «куріння» дитині приносить більше шкоди, ніж активне.

Дослідження вчених засвідчили, що в сім'ях, де палить батько чи мати, або ж обоє батьків, у 75 % дітей на першому році життя спостерігаються рахіт, анемія, ексудативно-катаральні діатези, гіпотрофія. Шкідливий вплив пасивного куріння позначається й на здоров'ї дітей у подальші роки. Так, науковці стверджують, що 68,9 % дітей з рецидивним обструктивним бронхітом в анамнезі – «пасивні курці». Дим тютюну, подразнюючи слизову оболонку верхніх дихальних шляхів, підвищує її проникність, формує неспецифічну гіперактивність респіраторної астми, що свідчить про початок респіраторних алергозів.

Висловлюємо щире переконання в тому, що подані поради допоможуть дитині легко адаптуватись до навчання в першому класі, а школа для неї стане тим місцем навчання, де вона буде прийнята і сприйнята такою, якою вона є, з усіма своїми почуттями, думками, знаннями, проблемами та великими і малими подіями в шкільному житті. А, відтак, батьки будуть впевнені, що їхня дитина отримуватиме задоволення від навчання і буде щасливою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – С. 15–16.
2. Мартиненко С. Діагностична діяльність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика: монографія / С. М. Мартиненко. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – С. 253–270.
3. Мартиненко С. Основи діагностичної діяльності вчителя початкової школи: навч.-метод. посіб. / С. М. Мартиненко. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2008. – С. 154–162.
4. Савченко О. Виховний потенціал початкової освіти. – К. : СПД «Цудзинович Т.І.» – 2007. – С. 51–62.